MEHNAT BOZORIDA UY XO‘JALIKLARINING IQTISODIY FAOLLIGINI OSHIRISH

Sattorkulov O.T.
Iqtisodiyot kafedrasi mudiri, i.f.n.
Odilova F.N.
GulDU talabasi

Bandlik ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya bo‘lib, mehnatga layoqatli aholi qatlamini ijtimoiy-foydali faoliyat turlarida ishtiroki shakli sifatida aniqlash mumkin va shunga mos daromad oladigan, yoki ish o‘rinlariga bo‘lgan talabni ta’minlaydigan iqtisodiyotining holatini ifodalaydi[223]. Bandlikning samarali tavsifi daromad keltiradigan ijtimoiy foydali faoliyat bilan shug‘ullanishni va ish o‘rinlarining iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan maqsadga muvofiqligini ko‘zda tutadi. Iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq ish o‘rinlari deganda insonga o‘zining shaxsiy manfaatlarini ro‘yobga chiqarish, fan va texnika yutuqlaridan foydalanib, yuqori mehnat unumdorligiga erishish hamda ishchi va uning oilasining me’yorida takror ishlab

[223] Слезингер Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики. М.:Инфра-М-2001.-С.51.

chiqarilishini kafolatlaydigan, etarli ish haqiga ega bo‘lish imkoniyatini beradigan ish o‘rinlari tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi[224]da hamda O‘zbekiston Respublikasining “Aholini ish bilan ta’minlash to‘g‘risida”gi qonunida bandlik kengroq, fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq bo‘lgan, mehnat daromad keltiradigan ijtimoiy foydali faoliyatlari sifatida ta’riflanadi[225]. Bundan tashqari mehnat munosabatlarini tartibga solish borasida asosiy hujjat sanaluvchi Mehnat kodeksi bilan bir qatorda “Mehnat muhofazasi to‘g‘risida”, “Nogironlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida”gi Qonunlarning qabul qilinishi mehnat munosabatlarini tartibga solishda muhim o‘rin tutadi.

Bozor iqtisodiyotida ishchi kuchi egalarining ish o‘rinlariga nisbatan hatti - harakatlari mehnat bozori vositasida amalga oshadi. Ishchi kuchiga bo‘lgan yalpi talab va ishchi kuchining yalpi taklifini o‘zida mujassam etgan mehnat bozori, mazkur ikki tashkil etuvchining o‘zaro hatti – harakati evaziga iqtisodiy faol aholini ish o‘rinlariga nisbatan xo‘jalik faoliyatining tarmoq, hududiy, kasbiy-malakaviy kesimidagi sohalari bo‘yicha joylashuvini ta’minlaydi.

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan YAngi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida mamlakatimizda aholi bandligini ta’minlash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri, xalq turmush darajasi va sifatini yuksaltirishning muhim sharti sifatida belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 11 iyundagi “Aholining ijtimoiy zaif qatlami bandligini ta’minlashni rag‘batlantirishning tashkiliy chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3782 son qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 iyuldagi “Aholi bandligini ta’minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3856 son qarori respublikamiz uy xo‘jaliklarida bandlik muammosini bartaraf etish bo‘yicha qator chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Ushbu farmonga ko‘ra 2018 yil 1 sentyabrdan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi bilan birgalikda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish sektorlari, fuqarolarning o‘z-o‘zini boshqarish organlari raxbarlarining tasdiqlovchi ma’lumotlari va fuqorolarning arizalari asosida shaxsiy tomorqa xo‘jaliklarida ishlayotgan fuqarolarni band bo‘lgan shaxs sifatida hisobga olish joriy etiladi [226].

Respublikamiz aholisining ijtimoiy-demografik holatidagi o‘zgarishlar uy xo‘jaliklarining bolalar soni bo‘yicha tarkibida o‘zgarishlarga olib keldi. Tadqiq etilayotgan davrda 3- 4 ta va undan ko‘p bolali uy xo‘jaliklari ulushi asta sekin kamayib 2018 yilga kelib 23%ni va aksincha bir va ikki bolali uy xo‘jaliklari ulushi o‘sib borib 2005 yildagi 47,2%dan 2023 yilga kelib 50,9%ni tashkil etdi.

O‘zbekiston Respublikasi doimiy aholisi soni 1920 yilda 4,4 mln. kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yilning 1 aprelga kelib, doimiy aholi soni 37 012,0 ming kishini tashkil etdi. O‘z navbatida, tabiiy o‘sish koeffitsienti 1920 yilga (11,0 promille) nisbatan 9,9 promillega ko‘paygan hamda 20,9 promilleni tashkil etdi. 2024 yil 1 aprel holatiga ko‘ra doimiy aholi sonining 31,7 foizi mehnat yoshidan kichiklar, 56,8 foizi mehnat yoshidagilar va 11,5 foizi mehnat yoshidan kattalar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

Demak, aholining ijtimoiy-demografik faoliyatini tadqiq etish kelajakda shu jamiyat aholisining yashash tarzini hamda ijtimoiy-iqtisodiy va demografik istiqbolini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistondagi mustaqillik yillaridagi demografik vaziyatdan kelib chiqib mehnat resurslari dinamikasi ijobiy tendentsiyaga ega. Mehnat resurslari soni 2005 yilda 12594,0 ming kishidan 2018 yilga kelib 18835,6 ming kishiga ya’ni 149,5%ga o‘sgan. O‘zbekistonda aholining ish bilan bandlik darajasi 2005 yildagi 72,3foizdan 2018 yilda 70,4 foizga pasaydi.

[224] O‘zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi. -Toshkent.: “Adolat”, 1996. -256 b.

[225] O‘zbekiston Respublikasining “Aholini ish bilan ta’minlash to‘g’risida”gi Qonuni (Yangi tahriri) 2-moddasi,1998 yil 1 maydagi 616-I sonli O‘zR Qonuni bilan tasdiqlangan. //http: // www.lex.uz

[226] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 iyuldagi “Aholi bandligini ta’minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi PQ-3856 sonli qarori

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi mehnat bozorida asosiy muammo bu mavjud mehnat resurslarini to‘la samarali inklyuziv bandligini ta’minlash bo‘lib hisoblanadi. Bu davrda aholining iqtisodiy faollik darajasi 2005 yildagi 72,3 % dan 2022 yilda 77,8% ga oshdi. Aholining iqtisodiy nofaollik darajasi 27,7% dan 22,2 % ga tushdi va ishsizlik darajasi 2005 yildagi 5,4% dan 2024 yil boshiga kelib 8,1% ga o‘sdi. Respublika iqtisodiyotida band bo‘lganlarning hududiy kesimidagi tahlili shuni ko‘rsatadiki, uning ulushi ayrim viloyatlar bo‘yicha 2,7% (Sirdaryo viloyati)dan 11,4% (Farg‘ona viloyati)gacha darajani tashkil qilgan, ya’ni bandlikning eng past va yuqori ko‘rsatkichi o‘rtasidagi farq 4,2 barobardan ko‘proqqa teng bo‘lgan. Sirdaryo va Farg‘ona viloyatlarining YaIMdagi ulushi (mos ravishda 1,6 va 6,8%)dagi farqlar ko‘lami ham band bo‘lganlardagi kabi 4,2 barobardan ko‘proqdir.Respublika viloyatlari bo‘yicha band bo‘lganlarning ulushidagi nisbatan ancha katta farqlarni ular iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasi, ixtisoslashuv yo‘nalishi, tarmoq tuzilishi va unda sanoat hamda qayta ishlovchi sohalarning ulushi kabi omillar belgilab beradi.

Respublikada bandlikning muhim hududiy jihati, uning 60%ga yaqini 6 ta hududiy sub’ektda (Andijon, Samarqand, Toshkent, Farg‘ona, Qashqadaryo viloyatlari va Toshkent shahri) to‘plaganligidir. Qolgan 8 ta hududiy sub’ektga band bo‘lganlarning 40%i to‘g‘ri keladi. Band bo‘lganlarda eng yuqori ulushga ega bo‘lgani Farg‘ona (11,4) eng past ko‘rsatkichga egasi Sirdaryo (2,7%) hisoblanadi. Respublikada 11 ta hududiy sub’ekt band bo‘lganlarda 5,0%dan yuqori, faqat 3tasi (Navoiy,Jizzax va Sirdaryo) undan past ulushga ega bo‘lgan. Ayni vaqtda, bandlikda eng yuqori va past ulushga ega bo‘lgan viloyatlar o‘rtasidagi farqlar ko‘lami oxirgi besh yilda barqaror saqlanib turibdi.

Respublikada oilaviy tadbirkorlik ayollarning ish bilan bandligini iqtisodiy tartibga solishda muhim imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Buning uchun ayollar tadbirkorligini iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida me’yoriy-qonuniy hujjatlarni ishlab chiqish, tijorat banklardan imtiyozli kreditlar ajratish, qayta ishlash sanoati va xizmat ko‘rsatish sohalarida ayollar uchun tadbirkorlik ish joylarini va imtiyozlarni yaratish va ularni qo‘llab-quvvatlash tizimini ishlab chiqish kerak. “Oilaviy tadbirkorlikni” uning boshqa shakllaridan ustunligi shundaki, u oila a’zolarining yagona maqsad atrofida birlashishini ta’minlab, barcha sub’ektlarnining yuqori samaradorlik bilan faoliyat yuritishiga asos yaratadi va shu bois bunday korxonalarning faoliyat davri ham uzoq bo‘ladi”[227]. Oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishi ish bilan bandlik muammolarini hal etish bilan birga oila a’zolari uchun qo‘shimcha daromad ta’minlash manbai hamdir. Oilaviy tadbirkorlik orqali ishini yo‘qotgan va vaqtincha ishsiz bo‘lgan oila a’zolari, farzand tarbiyasi bilan band bo‘lgan ayollar, qariyalar kabilarning ish bilan band bo‘lishlari uchun sharoit yaratiladi. Ba’zi tadqiqotlarga ko‘ra oila a’zolari, turmush o‘rtoqlar birgalikda ishlaganda ularning oila inson kapitalidan keladigan qaytimning ortishi isbotlangan.